

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 21

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 21

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2019

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Wolfgang Hock

Untersuchungen zu Daukšas Postille – IV. *Zur Textkonstitution* o 9

Birutė Triškaitė

Milkų šeima XVII–XVIII a. Prūsijos Lietuvoje: genealogijos rekonstrukcija o 73

Kotryna Rekašiūtė

Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais o 127

Birutė Kabašinskaitė

Katekizmo pokyčiai XVIII–XIX a. pradžios lietuviškoje kalvinistų raštijoje o 147

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *Būdo* recepcija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891) o 165

Giedrius Subačius

Pirmosios Simono Daukanto knygos *Prasma lotynų kalbos* (1837)

raidės <I-, J->, <i-, j-> ir jų rinkėjai o 193

Jurgita Venckienė

Hektografinis *Trumpas lietuviškos gramatikos konspektas* –

nežinota XIX a. pabaigos gramatika o 209

Daina Urbonaitė, Loreta Vaicekauskienė

Gimtoji kalba mokykloje: Vakarų Europos švietimo paradigimų istorija

su šiandieninės Lietuvos prieskoniu o 233

Ramunė Čičirkaitė

Ar žodžio galo balsių ilgumą lemia kalbų kontaktai? Praeities mįslė

iš kelių kartų įvairiakalbių vilniečių perspektyvos (trukmės aspektas) o 255

Publikacijos (Publications)

Ona Aleknavičienė

Henriko Lyzijaus laišakai (1718, 1722) Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I

dėl Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro o 283

Recenzijos (Reviews)

Reda Griškaitė

Recenzuojama: Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017 o 311

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė. Aleksandra Tekla Sofja Wolfgang, 1805–1861. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 10, 2016 o 331

Paweł Brudzyński

Recenzuojama: *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija: NOVUM TESTAMENTUM Domini Nostri Jefu CHristi Lithvanicâ Lingvâ donatum* o 339

Dalia Dilytė

Recenzuojama: Mikas Vaicekuskas (sud., par.), Daiva Krištopaitienė (par.), Kristijonas Donelaitis, *Raštai 2. Poetiniai tekstai. Metų eilutės ir žodžių junginiai, Metų fragmentas, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą, pasakėčios, eilėraščiai, kiti eiliavimai*, Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai, 2019 o 347

Dalia Satkauskytė

Recenzuojama: Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, 2018 o 353

Ruth Leiserowitz

Rezension von: Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (Hrsg.), *Chronik der Schule zu Nidden*, 2013; Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (sud.), *Nidos mokyklos kronika*, 2016 o 361

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Gytis Vaškelis

In memoriam Petruui, Petruui Kalibatui (1948–2019) o 371

Kotryna Rekašiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais

Prūsijos valstybės tarnautojas, valstybės veikėjas, nuo 1809 m. Gumbinės apygardos viršininkas (vok. *Regierungspräsident in Gumbinnen*), nuo 1816 m. Vakarų ir nuo 1824 m. Rytų Prūsijos provincijų vyresnysis prezidentas (vok. *Oberpräsident von Ost- und Westpreußen*) Heinrichas Theodoras von Schönas (Schoen, 1773–1856)¹ gimė Rytų Prūsijai priklausiusiame ir lietuvių gyvenamame Šereitlaukyje (vok. *Schereitlaugken*, dab. Tauragės apskritis)². Jis nemažai prisidėjo prie mokslo sklaidos Rytų Prūsijoje: įsteigė pirmąją viešąją biblioteką, pirmąjį regiono laikraštį vokiečių kalba, Karalienės (vok. *Karalene*, dab. *Zelionyj Bor*) mokytojų seminariją, rūpinosi lietuvininkų švietimo reikalais.

Tikėtina, jog Schöno palankumą kultūrai, jo požiūrį į gimtosios kalbos puoselėjimą, išsimokslinimą ir švietimo svarbą lėmė ne tik XVIII–XIX a. Europą veikusios Apšvietos epochos idėjos, bet ir masonų (vok. *Freimaurerei*) draugijos ideologija bei užsimezgusių ryšių tinklas.

Šio straipsnio tikslas – ištirti Schöno ryšius su masonais ir sąsajas su lituanistine veikla Rytų Prūsijoje.

Lietuvių istoriografijoje apie Schöną menkai užsiminama. Savo autobiografijoje keliuose vietose apie jį rašė Eduardas Karolis Samuelis Gizevijus (Eduard Karol Samuel Gisevius, 1798–1880)³. Apibendrinantį straipsnį apie Schöno biografijos faktus, veiklą ir ryšius su Prūsijos Lietuva paskelbė Jurgis Mališauskas⁴.

Vokiečių istoriografija, susijusi su Schöno biografija ir veikla, gana gausi. Taip pat yra išlikusių Schöno rašytų autobiografinių tekstų, atsiminimų. Veikale apie Rytų Prūsijos provinciją (vok. *Der Provinz Ostpreußen*, 1896) dėmesį Schöno asmenybei ir jo veiklai skyrė Augustas Ambrassatas⁵. Knygoje apie Gumbinės apygardą (vok. *Der Regierungsbezirk Gumbinnen*, 1912) svarbiausius Schöno darbus ir pertvarkas XX a. pradžioje aptarė vokiečių kraštotyriminkas Wilhelmas Obgartelis⁶. Apie Rytų Prūsijos

1 Forstreuter, Gause 1963, 626–627.

2 Plačiau apie vietovę ir Schöno giminės valdytą Šereitlaukio dvarą žr. Purvinas 2004, 170–183.

3 Gizevijus 1970 [1881], 19, 47, 50–51.

4 Mališauskas 2004, 144–160.

5 Ambrassat 1896, 251–254.

6 Obgartel 1912, 162–164.

prezidento gyvenimo faktus ir veiklą išleistas Berndo Sösemano sudarytas straipsnių rinkinys⁷. Jame gana išsamų vaizdą apie Schöno vykdytą švietimo politiką pateikė Esther-Beate Körber⁸. Apie Schöno studijų metus ir ankstyvos karjeros pradžią rašė Ernstas Krögeris⁹. Atidžiau gilinantis į su Rytų Prūsija susijusius Schöno nuopelnus, naudotasi Kurto Hinze's išleista disertacija apie Schöną¹⁰. Joje skirta dėmesio Gumbinės apygardai ir lietuviams, aptarti Schöno nuopelnai steigiant laikraštį ir kuriant naujas mokyklas.

Iki šiol Schöno nuopelnai lituanistikai ir jo priklausymas masonų draugijai nėra pakankamai aptartas ir įvertintas. Lietuvių istoriografijoje apie jo priklausymą masonų ložei pirmasis užsiminė Jurgis Mališauskas¹¹. Schöno veiklą masonų ložėje aptarė vokiečių tyrėja Katharina Gudladt¹². Jos teigimu, Schöno priklausymas masonų draugijai neprisidėjo prie svarbiausių reformų įgyvendinimo¹³. Vis dėlto vertėtų atkreipti dėmesį į Schöno ideologiją, jo požiūrį į švietimo ir kultūros svarbą (artimą masonų siekiams ir idealams), ryšius su valstybės veikėjais ir mokslininkais (taip pat priklausiusiais masonų ložėms) bei svarstyti apie galimą masonų įtaką.

Aptariant masoniškuosius ryšius, draugijai priklausę nariai tikslinti išlikusiuose narių sąrašuose, masonų ložių istorijose¹⁴. Tikslinant duomenis, susijusius su Schöno masoniška veikla, taip pat naudotasi medžiaga, rasta Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, toliau – GStA PK).

1. MASONAI PRŪSIJOJE. XVIII a. plintant Apšvietos epochos idėjoms, masonų judėjimas neaplenkė Prūsijos. Joje masonų ložės veikė vadovaujamos Berlyno Didžiosios ložės ir priklausė Vokietijos ložių sąjungai¹⁵. Klaipėdoje veikė žymioji *Memphio* (lot. *Memphis*) ložė, Tilžėje – *Irene* (vok. *Irene*), *Luizė po atviromis širdimis* (vok. *Louise zum aufrichtigen Herzen*), *Strenua* (lot. *Strenua*), *Immanuel* (vok. *Immanuel*), Gumbinėje – *Po auksine lyra* (vok. *Zur goldnen Leyer*), *Severa* (lot. *Severa*), Įsrutyje – *Po Prūsijos ereliu* (vok. *Zum preussischen Adler*) ir daugelis kitų.

Vis dėlto didžiausias masonų raiškos centras buvo Karaliaučius¹⁶. Nuo 1760 m. ten veikė išskirtinai gausi masonų ložė *Po trimis karūnomis* (vok. *Zu den drei Krönen*), kuriai priklausė didelė dalis Prūsijos inteligentijos atstovų: žinomų valstybės tarnautojų, universiteto profesorių, gydytojų, muzikų, spaustuvinių, pirklių ir kt. 1832 m. Karaliaučiuje taip pat buvo įsteigta ložių sąjunga *Po kaukole ir feniksu* (vok. *Zum Totenkopf und Phönix*; pirmoji atskirai veikė 1772–1832 m., antroji – 1775–1832), nuo 1760 m. veikė ir ložė *Po aukso šviesuliu* (vok. *Zum goldnen Leuchter*), nuo 1809 m. – ložė *Discreta* (lot. *Discreta*).

7 Sösemann 1996.

8 Körber 1996, 105–116.

9 Kröger 1996, 29–40.

10 Hinze 1931, 12–22, 49–61.

11 Mališauskas 2004, 148.

12 Gudladt 1996, 55–62.

13 Gudladt 1996, 57.

14 Fischer 1910; Hieber 1897; Gerlach 2009, 330 ir kt.

15 Giese 2006, 96.

16 Giese 2006, 96.

Prūsijos masonų ložės daugiausia sudarė vokiečių bendruomenės nariai. Savo ideologija draugija atitiko Apšvietos epochos deklaruotas idėjas, ji jas stengėsi įgyvendinti praktiškai. Masonai buvo dorovinio tobulėjimo, demokratijos, filantropijos, tolerancijos, tobulos visuomenės ir socialinio teisingumo šalininkai¹⁷. Įvardydami save kaip broliją, siekiančią tobulinti dorovę, jie akcentavo humanizmo idealus – toleranciją, lygybę ir laisvę, todėl šioms humanistinėms vertybėms visoje masonų veikloje skiriama itin daug dėmesio. Didelę reikšmę jie teikė dvasiniam imperatyvui – labai svarbus buvo nuolatinis asmens tobulėjimas, vertybių ugdymas, humanistinių idealų akcentavimas. Daug dėmesio skirta švietimui. Jo rėmimas – vienas iš svarbiausių masonų draugijos prioritetų ir filantropinių siekių.

2. HEINRICHAS THEODORAS VON SCHÖNAS – MASONŲ DRAUGIJOS NARYS. Į Karaliaučiaus masonų ložę *Po trimis karūnomis* Schönas įstojo savo profesinės karjeros pradžioje – 1793 m. kovo 5 d.¹⁸ Išlikusiuose ložės narių sąrašuose minima, jog pagal masonų trijų laipsnių sistemą jis turėjo antrąjį – Pameistrio (vok. *Gesellengrad*) laipsnį¹⁹. 1795 m. prieš išvykdamas į Berlyną, Schönas Berlyno didžiajai ložei *Po trimis gaubliais* (vok. *Zu den drei Weltkugeln*) pateikė rekomendacinį laišką, kurį jam parašė Karaliaučiaus ložė *Po trimis karūnomis*. Laiške jis apibūdintas kaip visa širdimi atsidaavęs masonų narys, pabrėžtas broliškas įsipareigojimas draugijai²⁰.

Schönas vertino buvimą masonų nariu („Ich bin Maurer, und fetze einen Werth darauf, es zu feyn“)²¹, priklausė kelioms masonų ložėms (Karaliaučiaus, Berlyno, Johannisburgo [dab. Pisz, Lenkija])²², tačiau draugijos veikloje aktyviai nesireiškė ir dėl nuolatinių išvykų nedalyvavo ložių darbuose. Oficialiu draugijos nariu Schönas laikytas iki mirties (1856).

2.1. ŠEIMOS ĮTAKA. Pirmiausia sąsajų su masonais aptinkama Schönų šeimoje. Jo tėvas Johannes Theodoras Schönas (1744–1796) priklausė masonų draugijai. Į Karaliaučiaus *Po kaukole* masonų ložę Johannes Theodoras įstojo 1779 m.²³ Archyve rasti masonų ložių narių sąrašai patvirtina, jog jis turėjo būti gana aktyvus draugijos narys, nes 1782 m. gruodžio 23 d. rašytame sąrašė nurodoma, jog jis taip pat priklausė *Irene's* ložei Tilžėje: „Schön, Schreitlaugken, Amtsraht“²⁴. Johannui Theodorui, kaip masonų draugijos nariui, turėjo būti svarbūs moralinio tobulėjimo, vertybių ugdymo ir švietimo siekiai. Tėvo autoritetas turėjo būti svarbus besiformuojančiai jaunojo Schöno asmenybei. Savo tėvą jis laikė apsišvietusiu ir išsilavinusiu žmogumi („Mein Vater war ein gebildeter Mann“)²⁵.

17 Bairašauskaitė 2005, 36.

18 Fischer 1910, 524.

19 *Bestand-Liste der St. Joh. und A. S. D. Loge zu den drei Kronen in Königsberg in Preussen für das Jahr 1802*, [be lapų numeracijos].

20 Gudladt 1996, 56; žr. Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* rekomendaciją, [be lapų numeracijos].

21 Schön 1882, 69.

22 Gudladt 1996, 61.

23 Gerlach 2009, 329.

24 Tilžės masonų ložės *Irene* narių sąrašas, [be lapų numeracijos].

25 Schön 1875, 1.

Asmeniniame Schöno gyvenime taip pat neapsieita be sąsajų su masonais. Pirmoji jo žmona buvo Karaliaučiaus universiteto kuratoriaus, Rytų Prūsijos ir lietuviškų apskričių oberprezidento, nuo 1780 m. kaip ir Schönas tai pačiai Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis* priklausiusio garbės nario Hanso Jakobo von Auerswaldo (1757–1833)²⁶ dukra Lydia Auerswald (1785–1807).

2.2. STUDIJOS KARALIAUČIAUS UNIVERSITETE. Schöno asmenybei formuotis įtakos turėjo Karaliaučiaus universiteto dėstytojai. Iki studijų universitete jį mokė privatus namų mokytojas, kuris, pasak Schöno, pažadino meilę mokslui („Er brachte mir Liebe zu den Wiffenfchaften bei und ich verlangte zu studieren“)²⁷.

1788 m. Schönas atvyko į Karaliaučių. Išlaikęs praktinės filosofijos egzaminą pas Karaliaučiaus universiteto profesorių Christianą Jakobą Krausą (1753–1807), nuo 1798 m. iki mirties (1807) priklausiusį Karaliaučiaus masonų ložei *Po trimis karūnomis*²⁸, 1788–1789 m. žiemos semestrą buvo įrašytas į Karaliaučiaus universiteto Teisės fakulteto studentų sąrašą²⁹. Pirmąjį semestrą Schönas mokėsi pagal jam individualiai sudarytą profesoriaus Immanuelio Kanto (1724–1804) studijų planą. Jį Kantas parengė Schöno tėvo, su kuriuo buvo pažįstamas asmeniškai, prašymu. Masonų draugijai Kantas nepriklausė, tačiau daugelis jo mokinių, kolegų, bičiulių ir garsiųjų *Užstalės pokalbių* (vok. *Tischgenossen*) dalyvių (valstybės tarnautojų, spaustuvininkų, profesorių, gydytojų, teologų ir kt.) buvo Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* nariai³⁰.

Universitete būsimajam Rytų Prūsijos prezidentui išsilavinimą diegė ir prie pasaulėvokos formavimosi prisidėjo garsaus Apšvietos epochos atstovo, moralės filosofo Adamo Smitho (1723–1790) idėjos, profesoriaus Kanto mokymas ir jo suformuluotas kategorinio imperatyvo dėsnis³¹. Kantą Schönas vadino savo didžiuoju mokytoju³², o be *kantiškos* filosofijos neįsivaizdavo savo gyvenimo („Ohne Kantische Philofophie und ohne Sauerkraut (Suppe) wäre ich längft begraben“)³³. Pažymėtina, jog vokiečių istoriografijoje Schöno vykdytos reformos įvardijamos kaip Kanto filosofijos, ypač jo kategorinio imperatyvo, ir Adamo Smitho bei Christiano Jakobo Krauso mokymo išdava³⁴.

Praėjus vieniems su puse metų, Schönas pasirinko mokytis teisę, kurią dėstė Theodoras Antonas Heinrichas von Schmalzas (1760–1831). Jis buvo aktyvus masonas, priklausė kelioms ložėms (Getingeno *Po auksiniu skriestuvu* [vok. *Zum goldenen Zirkel*], Halės *Po trimis špagomis* [vok. *Zu den drei Degen*], Berlyno *Po liepsnojančia žvaigžde* [vok. *Zum flammenden Stern*], taip pat Berlyno *Pegasui* [lot. *Pegasus*], Karaliaučiaus *Po trimis karūnomis*). Garsiosios Karaliaučiaus ložės nariu Schmalzas tapo 1790 m., draugijoje buvo pasiekęs aukščiausią Meistro laipsnį, ėjo Kalbėtojo pareigas³⁵.

26 Fischer 1910, 481.

27 Schön 1875, 5.

28 Gerlach 2009, 297.

29 Kröger 1996, 30.

30 Gerlach 2009, 271.

31 Immanuelio Kanto etikoje kategorinis imperatyvas – besąlygiškas moralinis reikalavimas, ipareigojantis žmogų priimti tik to-

kias elgesio normas, kurios bet kuriuo momentu galėtų tapti visuotinėmis, žr. Vaitkevičiūtė 2007, 455; Kröger 1996, 29–30.

32 Kröger 1996, 31.

33 Schön 1875, 242.

34 Kröger 1996, 29.

35 Gerlach 2009, 309.

Schönas taip pat studijavo politikos mokslus (vok. *Staatswissenschaften*). 1791–1792 m. žiemos semestrą dėl egzaminų jis kreipėsi į Karaliaučiaus vyresnįjį prezidentą, Rytų ir Vakarų Prūsijos ministrą, reformatorių Friedrichą Leopoldą von Schrötterį (1743–1815). Schrötteris, kaip ir Schönas, priklausė tai pačiai ložei *Po trimis karūnomis*, bičiuliavosi su garsiais vokiečių filosofais: Johannu Georgu Hamannu (1730–1788), Kantu, taip pat su rašytoju, Karaliaučiaus burmistru, tos pačios masonų ložės *Po trimis karūnomis* nariu Theodoru Gottliebu von Hippeliu (1741–1796), garsiu Prūsijos valdininku, švietėju, rašytoju, minėtos ložės nariu Johannu Georgu Scheffneriu (1736–1820) ir Krausu³⁶. Scheffneris, su kuriuo Schrötteris buvo pažįstamas asmeniškai, Schmalzas ir teisės profesorius Georgas Friedrichas Holtzhaueris (1746–1801) Schönui, kaip stropiausiai studentui, parašė rekomendaciją dėl valstybės tarnybos praktikos. Remdamasis šia rekomendacija, Schrötteris paskyrė Schöną vieniems metams valstybinių žemių valdytoju (vok. *Domänenverwalter*)³⁷. Devynis mėnesius trukusią tarnybą Schönas atliko Tepliavoje (vok. *Tapiau*, dab. *Gvardeisk*) pas valstybės tarėją (vok. *Amtsrat*) Johanną Friedrichą Petersoną³⁸. Petersonas 1780–1828 m. taip pat priklausė Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis*³⁹. 1795 m. rudenį Schönas išvyko iš Karaliaučiaus į Berlyną, kur 1796 m. vasario mėn. išlaikė pagrindinius egzaminus ir tų pačių metų kovo mėnesį Schrötterio buvo paskirtas rūmų asesoriumi (vok. *Kammerassessor*)⁴⁰.

Vėliau, būdamas valstybės tarnautoju, Schönas daug keliavo. Keliaudamas jis mezgė platų ryšių tinklą su įvairių sričių politikais ir valstybės veikėjais. Dauguma jų buvo masonų ložių nariai.

2.3. RYŠIAI SU VALSTYBĖS VEIKĖJAIS. Atsižvelgiant į tai, kad 1809–1816 m. Schönas ėjo Gumbinės apygardos viršininko pareigas, jis turėjo tarnybinių sąsajų su įvairiais valstybės tarnautojais. Schönas pažinojo jau minėtą garsų Prūsijos valstybės veikėją, švietėją, rašytoją Scheffnerį⁴¹. Jis Schöną turėjo žinoti ne tik kaip valdininką, bet ir kaip tos pačios ložės brolių. Į ložę *Po trimis karūnomis* Scheffneris įstojo 1761 m. ir draugijai priklausė iki mirties (1820)⁴².

Schönas susirašinėjo su gamtininku, geografu, vokiečių kalbininku, valstybės veikėju, Prūsijos švietimo ministro Wilhelmo von Humboldto (1767–1835) broliu, taip pat masonu Friedrichu Wilhelmu Heinrichu Alexanderiu von Humboldtu (1769–1859)⁴³, kuris vykdė ekspedicijas įvairiuose žemynuose, keliavo po Kuršių neriją, Didžiąją Lietuvą. Rašydamas broliui Wilhelmui neslėpė susižavėjimo Kuršių nerijos gamta ir lietuviškai kalbančiais gyventojais⁴⁴. Laiškuose Schönui jis minėjo Palangą, ketinimą vykti prie Palangos pasienio ruožo.

36 Gerlach 2009, 310.

37 Kröger 1996, 31.

38 Kröger 1996, 32.

39 Fischer 1910, 515.

40 Kröger 1996, 39.

41 Forstreuter, Gause 1963, 601.

42 Fischer 1910, 257.

43 Trūksta išsamesnių žinių apie Humboldto dalyvavimą masonų ložėse. Manheimo (Vokietija) masonų ložė *Kvadrato* (vok. *Im Quadrat*) nurodo Humboldtą kaip garsų masoną, žr. *Johannis-Freimaurerloge „Im Quadrat“* (<http://www.freimaurer.ws/beruehmt-freimaurer/>).

44 Klimka 2000, 577.

Schönas bendravo su Prūsijos valstybės veikėju, 1807–1808 m. Prūsijos ministru, nuo 1778 m. Veclaro ložės *Josephas po trimis šalmais* (vok. *Joseph zu den drei Helmen*) masonu Heinrichu Friedrichu Karlu vom und zum Steinu (1757–1831)⁴⁵. Jo iniciatyva buvo išleistas karaliaus (taip pat masono) Frydricho Vilhelmo III (1770–1840) pasirašytas valstiečių išlaisvinimo ediktas, panaikinta baudžiava, įvesta laisva prekyba⁴⁶. Steina Schönas minėjo kaip didį žmogų, nusipelnusį Vokietijos ir pasaulio kultūrai („war Stein ein großer Mann, und unberechenbar, ift fein Verdienft um Deutſchland, und dadurch, um die Kultur der Welt überhaupt“)⁴⁷.

Susirašinėta ir su kitu garsiu Prūsijos veikėju, ministru, nuo 1768 m. kelių masonų ložių nariu, Meistru Karlu Augustu Fürstu von Hardenbergu (1750–1822)⁴⁸. Jis buvo garsus Prūsijos valstybės veikėjas, su Steinu įgyvendino vadinamąsias Steino ir Hardenbergo reformas. Jas vykdant Prūsijoje buvo priimta įvairių ediktų, nuostatų, atlikta valstybės valdymo, kariuomenės reorganizavimo, socialinių ir ekonominių reformų⁴⁹.

1809 m. dėl paskyrimo į Gumbinės apygardos viršininko pareigas Schönas korespondavo su Prūsijos karaliumi Frydrichu Vilhelmu III. Prašydamas paskyrimo, laiške karaliui jis teigė, jog Gumbinės apygardoje būtų labai naudingas žmonėms, nes jie juo pasitiki:

daß ich in keiner anderen Provinz ſo genau als in Litthauen bekannt bin, und in keiner ſo nützlich, und gewiß nützlich als in meiner jetzigen Lage feyn würde⁵⁰.

Meilę lietuviams Schönas parodė ir 1813 m. laiške Prūsijos generolui leitenantui, nuo 1806 m. tos pačios Karaliaučiaus *Po trimis karūnomis* ložės broliui Friedrichui Karlui Ludwigui von Lehndorffui (1770–1854). Rašydamas apie kavalerijos pulką Prūsijoje, Schönas didžiavosi būdamas lietuviu („Ich freue mich, ein Litthauer zu fein“)⁵¹.

Ilgamečiu Schöno draugu buvo vadintas Stolterfothas⁵². Remiantis masonų ložių sąrašais, minėtas asmuo galbūt buvo rūmų asesorius, karo ir valstybinių žemių tarėjas (vok. *Kammerassessor, Kriegs- und Domänenrat*), Rytų Prūsijos teismo rūmų direktorius Johannas Gottliebas Friedrichas Stolterfothas (1757–1810). Nuo 1780 iki 1810 m. jis taip pat priklausė masonų ložėms: Karaliaučiaus *Po kaukole ir feniksu*⁵³ ir Karaliaučiaus *Po trimis inkarais* (pranc. *Aux trois ancres*)⁵⁴.

Kitas artimas Schöno draugas – Prūsijos valdininkas Johannas Gottfriedas Frey'us (1762–1831) – taip pat priklausė garsiajai Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis*, buvo pasiekęs aukščiausiąjį – Meistro laipsnį, ložėje ėjo Kalbėtojo⁵⁵ pareigas⁵⁶.

Būdamas liberalių pažiūrų ir nuo jaunystės veiktas Apšvietos epochos idėjų, Schönas nesutarė su tuo metu valdžiusiu karaliumi Frydrichu Vilhelmu IV ir dėl

45 Lennhof, Posner, Binder 2006, 804.

46 Stern 1893, 620–622.

47 Schön 1875, 164.

48 Lennhof, Posner, Binder 2006, 381.

49 Stern 1893, 614–641.

50 Schön 1875, 97.

51 Schön 1883, 181.

52 Kröger 1996, 32.

53 Hieber 1897, 324.

54 Gerlach 2009, 330.

55 Kalbėtojo pareigos buvo viena iš svarbiausių pareigybių ložėje. Kalbėtojas savo ložės broliams skaitė pranešimus, tardavo žodį ypatingomis progomis.

56 *Bestand-Liste der St. Joh. und A. S. D. Loge zu den drei Kronen in Königsberg in Preussen für das Jahr 1802*, [be lapų numeracijos].

konfliktų 1842 m. buvo atleistas iš pareigų. Įdomu tai, jog Schönui pasitraukus iš valstybinės tarnybos, jo gerbėjai susibūrė į bendriją, kurios tikslas – padėkoti už nuopelnus Prūsijai ir įamžinti atminimą⁵⁷. Rėmėjų, prisidėjusių prie paminklo statymo Schönui, sąrašą sudarė daug žymių Prūsijos valstybės veikėjų, taip pat prekybininkų, spaustuvininkų ir kitų profesijų atstovų, tarp kurių – „Fr. Bornträger, Buchhändler, Königsberg“, „Dalkowski, Buchdrucker, Königsberg“, „Donalies, Gutsbefitzer, Otten“, „Donalitus, Gutbesitzer, Grauden“, „Hartung, Stadtrath u. Hof=Buchdrucker, Königsberg“⁵⁸ ir daugelis kitų⁵⁹. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog dalis sąrašė buvusių Schöno šalininkų galėjo būti masonų ložių nariai. Remiantis išlikusiais masonų ložių sąrašais, galima manyti, jog galbūt tai buvo knyginkas Friedrichas Bornträgeris (1787–1866), 1820–1866 m. priklausęs Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis*⁶⁰, Ernstas Julius Adolphas Dalkowski's (1805–1878), priklausęs Karaliaučiaus ložei *Po kaukole ir feniksu*⁶¹, Karaliaučiaus ložės *Po trimis karūnomis* nariai: Augustas Donalies (?–1869), Leopoldas Friedrichas Franzas Donalitus ir spaustuvininkas George'as Friedrichas Hartungas (1782–1849)⁶².

2.4. RYŠIAI SU MOKSLININKAIS. Ryšių su masonais randama ir Schöno korespondencijoje su garsiais Prūsijos mokslininkais. Dauguma jų taip pat priklausė masonų draugijai.

2.4.1. SU PETERIU VON BOHLENU. Schönas susirašinėjo ir bendravo su garsiu sanskritologu, baltistu, Karaliaučiaus universiteto profesoriumi Peteriu von Bohleno (1796–1840). Lituanistikai Bohlenas labiausiai nusipelnė kaip veikalo apie lietuvių kalbos ir sanskrito panašumą (*Über die Verwandtschaft zwischen den Litauischen und Sanskritsprache*, 1830) autorius ir lietuvių tautosakos rinkėjas. Minėtame veikale pirmą kartą istorijoje buvo pateiktas išsamus abiejų kalbų lyginimas, juo naudojosi lietuvių istorikas ir švietėjas Simonas Daukantas (1793–1864), žymus XIX a. Lietuvos poetas ir lenkų literatūros klasikas Adomas Mickevičius (1798–1855)⁶³. Bohlenas taip pat domėjosi baltistika – 1827 m. išleido straipsnį apie prūsų kalbą („Über die Sprache der alten Preussen“), išspausdintą garsaus istoriko ir ilgamečio Bohleno bičiulio Johannes Voigto (1786–1863) veikale apie Prūsijos istoriją (*Geschichte Preussens*). Straipsnyje analizuota prūsų kalba ir prūsiški veikalai, remtasi latvių, lietuvių ir sanskrito kalbų leksika.

Bohleno domėjimasi lituanistika rodo ne tik jo darbai, bet ir asmeninėje bibliotekoje turėtos knygos – Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) lietuvių–vokiečių

57 Mališauskas 2004, 151. Apie sumanymą įamžinti Schöno nuopelnus bei paminklo statymo aplinkybes daugiau žr. *Die Jubelfeier des Herrn Staatsministers v. Schön am 8ten Juni 1843*.

58 *Die Jubelfeier des Herrn Staatsministers v. Schön am 8ten Juni 1843*, 51–53, 56.

59 *Die Jubelfeier des Herrn Staatsministers v. Schön am 8ten Juni 1843*, 49–71.

60 Fischer 1910, 484.

61 MVTP 156v.

62 Fischer 1910, 489, 497.

63 Kaunas 1999, 50.

kalbų žodynas (1747) ir lietuvių kalbos tyrinėjimas (1745), Povilo Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, 1725–1785) lietuvių kalbos gramatikos pradmenys (1747) ir paties Martino Liudviko Rėzos (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1841) Bohleniui dovanotas dainų rinkinys (1825)⁶⁴.

Megzdamas ryšius su moksline bendruomene, Bohlenas tapo daugelio draugijų⁶⁵, tarp jų – masonų ložės *Po kaukole ir feniksu*, kuriai priklausė 1826–1840 m., narys⁶⁶. Artimo bičiulio, Prūsijos istoriko Voigto parengtoje ir 1838–1878 m. tai pačiai masonų ložei priklausiusio Ernsto Juliaus Adolpho Dalkowski'o⁶⁷ spaustuviėje išspausdintoje biografijoje Bohlenas teigė, jog į masonų draugiją įstojo skatinamas mokslinio smalsumo⁶⁸.

Bohlenas mezgė pažintis su lietuvius pažinojusiais asmenimis, bendravo su raštinijos veikėju, Ragainės mokytoju Jurgiu Meškaičiu (1801–1876)⁶⁹. Ryšius su Bohleniui bei pagalbą renkantiems lietuvių liaudies dainas savo autobiografijoje minėjo žinomas lietuvių tautosakos rinkėjas ir skelbėjas, lietuvių kalbos mokytojas Tilžės gimnazijoje Eduardas Karolis Samuelis Gizevijus⁷⁰. Su Gizevijumi bendravo ir Schönas – gyveno pas jo senelę, kartu aplankė Rambyną, vėliau Gizevijus Schöno pavedimu buvo paskirtas į Tilžės gimnaziją dėstyti lietuvių kalbos⁷¹. Lituanistiniai ryšiai Bohleną siejo ir su Didžiąja Lietuva. Jis korespondavo su etnografu, literatūros istoriku Liudviku Adomu Jucevičiumi (1813–1846)⁷².

Bohlenas taip pat artimai bičiuliavosi ir susirašinėjo su Schönu („Herr v. Schön hatte mich trotz dem herzlich lieb“)⁷³. Tikėtina, jog sanskritologas turėjo gerai pažinoti Mažąją Lietuvą ir jos gyventojus – kartu su Voigtu ne kartą buvo lydėjęs Schöną tarnybinėse išvykose po Lietuvą („Mein Freund Voigt und ich begleiteten ihn fast immer auf feinen kleinen Reifen durch Litthauen“)⁷⁴. Apie ryšius su Schönu Bohlenas užsiminė savo autobiografijoje – teigė, jog išvykose galėjo laisvai susitikti su Schönu, jautėsi pakylėtas malonaus bendravimo:

Wir hatten zu ihm an jedem Abende freien Zutritt, und er zürnte uns freundlich, wenn wir während einer Woche nicht erschienen waren. Ich ging sehr gern hin; denn abgehen davon, daß ich den würdigen Mann von ganzer Seele liebte und verehrte, fanden sich fast immer von nahe und fern geistreiche Männer bei ihm ein, so daß ich jene Abende zu denen zählen darf, welche am meisten mich belebten und erhoben⁷⁵.

Schönu buvo žinomos poetiškos lietuvių dainos („Bei den klugen und witzigen Litthauern nimmt, wie ihre Nationalgefänge (*Dainas*) zeigen, Alles, was lebhaft intereffirt, bald eine poetische Richtung“)⁷⁶. Dainų Schönas galėjo pateikti ir folkloru

64 Kaunas 1999, 57–58.

65 Voigt 1842, 83.

66 Hieber 1897, 297.

67 Hieber 1897, 299.

68 Voigt 1842, 69.

69 Kaunas 1999, 50.

70 Gizevijus 1970 [1881], 51.

71 Gizevijus 1970 [1881], 47.

72 Lukšienė 2014, 263.

73 Voigt 1842, 66.

74 Voigt 1842, 66.

75 Voigt 1842, 66–67.

76 Schön 1876, 34.

besidomėjusiam Bohleniui, įkvėptam veikiausiai amžininko Rėzos pavyzdžio. Veikiamas jo užmojų ir padedamas talkininkų, Bohlenas pats pradėjo rinkti tautosaką. Talkininkų paieškose tarpininkavo Schönas⁷⁷. Suprasdamas liaudies dainų reikšmę mokslui, Bohlenas ketino išleisti lietuvių dainų rinkinį, tačiau dėl įvairių kliūčių rinkinys nebuvo išleistas⁷⁸.

2.4.2. SU LUDWIGU ERNSTU VON BOROWSKIŲ. Schönui turėjo būti žinoma Rėzos lituanistinė veikla. Jo politinės karjeros metais Rėza išleido reikšmingiausius savo darbus – trečiąją *Biblijos* leidimą⁷⁹, pirmąją Kristijono Donelaičio (1714–1780) *Metų* leidimą⁸⁰, rinkinį *Dainos*⁸¹. Apie Rėzos iniciatyvą išleisti trečiąją *Biblijos* leidimą Schönas taip pat buvo informuotas. 1814 m. sausio 22 d. Schönui rašytame laiške Rytų Prūsijos vyskupas Ludvigas Ernstas von Borowski's (1740–1831) pasakojo apie sunkumus, su kuriais susidūrė rengdamas naują lietuviškos *Biblijos* leidimą, minėjo Rėzą kaip vienintelį korektorių, vertą pasitikėjimo, ir apgailestavo, jog dėl Rėzos kelionių po Europą per Napoleono karą darbas užtruko („Da ift nun der einzige Corrector, auf den wir uns verlaſſen können, Dr. Rhesa, feit Jahr und Tag im Felde und wir haben Alles müſſen liegen laſſen“) ⁸². 1814 m. sausio 29 d. rašytame laiške Schönas buvo informuotas ir apie Rėzos vizitą Londone bei jo bendravimą su tenyškštės *Biblijos draugijos* (vok. *Bibelgesellschaft*) nariais⁸³.

2.4.3. SU GEORGU HEINRICHU FERDINANDU NESSELMANNU. Lituanistinei veiklai paskatintas Schönas⁸⁴, Rėzos pradėtą lituanistinį sąjūdį (liaudies dainų rinkimą ir domėjimąsi lietuvių kalba), o vėliau Bohleno lituanistinius tyrimus tęsė Bohleno mokinys Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas (1811–1881). Jis buvo garsus vokiečių kalbininkas, lietuvių ir prūsų raštijos tyrėjas, lietuvių liaudies dainų rinkėjas ir leidėjas, Donelaičio raštų vertėjas į vokiečių kalbą. Daugiau nei pusę savo gyvenimo (1845–1881) jis priklausė Karaliaučiaus ložei *Po kaukole ir feniksu*. Nesselmannas buvo aktyvus masonas. Archyvuose išlikusiuose ložių narių sąrašuose minima, jog ložėje *Po kaukole ir feniksu* jis buvo pasiekęs Meistro laipsnį, ėjo Kalbėtojo pareigas, taip pat priklausė Karaliaučiaus ložei *Discreta*⁸⁵. Pažymėtina, jog Rėza, Bohlenas ir Nesselmannas buvo ilgamečiai aktyvūs masonai, visi ložėse buvo Kalbėtojai⁸⁶.

77 Kaunas 1999, 50. Apie lietuvių liaudies dainų rinkimo užmojus Bohlenas yra užsiminęs savo biografijoje, žr. Voigt 1842, 68.

78 Kaunas 1999, 50–51.

79 Rhesa 1816.

80 Rhesa 1818.

81 Rhesa 1825.

82 Schön 1882, 47.

83 Schön 1882, 59.

84 Gineitis 1996, 155.

85 Hieber 1897, 315; MVTP 156v; *Mitglieder-Verzeichniss der unter Constitution der Hochwürdigen Grossen Landes-Loge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden, gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen St. Andreas-Loge genannt Discreta zu Königsberg in Pr. 1867*, [be lapų numeracijos].

86 *Verzeichniss sämmtlicher Mitglieder der vereinigten St. Johannis-Loge zum Todtenkopf und Phönix zu Königsberg in Preussen 1832*, 39r; MVTP 156v; Fischer 1910, 239.

Nesselmanno mokslinių interesų spektras platus. Reikšmingiausia jo mokslinio palikimo dalį sudaro baltistikos (prūsų ir lietuvių kalbų) veikalai. Padedamas talkininkų 1851 m. jis išleido svarbų lietuvių leksikografijos veikalą – lietuvių–vokiečių kalbų žodyną (*Wörterbuch der Littauischen Sprache*), 1869 m. parengė lietuvių liaudies dainų rinkinį (*Littauische Volkslieder*), kuriame pateikė dainas su lygiagrečiu vertimu į vokiečių kalbą, 1869 m. parengė ir išleido visų Kristijono Donelaičio raštų leidimą su vertimu į vokiečių kalbą (*Christian Donalitiuss Littauische Dichtungen*). Nesselmannas tyrė prūsų kalbą, pirmą kartą pavartojo *baltų kalbų* (vok. *Baltische Sprachen*) terminą, išleido su prūsistika susijusių darbų – vokiečių–prūsų kalbų žodyną (*Ein deutsch-preußisches Vocabularium aus dem Anfange des fünfzehnten Jahrhunderts*, 1868), veikalus apie prūsų kalbą (*Thesaurus Linguae Prussicae*, 1873 ir *Die Sprache der alten Preußen*, 1845).

Lituanistikos istorijoje Nesselmannas įamžino ir Schöną. Jo parengtas lietuvių kalbos žodynas su pagarba ir dėkingumu buvo dedikuotas Schönui kaip šio darbo globėjui („dem hohen Förderer dieses Werkes, widmet dasselbe in Ehrerbietung und Dankbarkeit“)⁸⁷. Mališausko teigimu, tokia dedikacija liudija palankų Schöno požiūrį į lietuvių kalbą, rodo objektyvų jo darbų įvertinimą⁸⁸.

2.4.4. SU WILHELMU VON HUMBOLDTU. Bohleno domėjimasi lietuvių kalba taip pat galėjo skatinti Berlyno universiteto steigėjas, vokiečių kalbininkas, valstybės veikėjas, Prūsijos švietimo ir kulto ministras, švietimo reformatorius Wilhelmas von Humboldtas⁸⁹. Jis pritarė trijų pakopų (pradinio, vidurinio ir universitetinio) švietimo sistemai, deklaravo mokslo svarbos klausimą, pabrėžė išsilavinimo būtinybę. Humboldtas buvo liberalios vokiečių šviesuomenės atstovas, pasisakė prieš prievartinę asimiliaciją Prūsijoje, domėjosi ir palaikė lietuvių kalbos išsaugojimo idėją, asmeniškai kontaktavo su Rėza⁹⁰, pritarė jo planams reformuoti Karaliaučiaus universitete veikiančią Lietuvių kalbos seminarą, domėjosi ir žadėjo remti Donelaičio *Metų* leidimą⁹¹. Atkreiptinas dėmesys, jog 1818 m. Rėzos parengtas *Metų* leidimas buvo dedikuotas Humboldtui.

Humboldto palankumą lietuvių kalbai liudija korespondencija su Schönu. Laiškuose jis palankiai atsiliepė apie lietuvių kalbą ir Bohleno bei Schöno domėjimasi lituanistika:

Ich dachte nicht, als ich die Worte über das Litthauifche niederfchrieb, daß fie mit fo vieler Wärme und Zufimmung würden aufgenommen werden, als es von Ihnen und Herrn von Bohlen gefchehen ift⁹².

Laiške Schönui Humboldtas rašė, jog su dideliu malonumu perskaitė Bohleno darbą apie lietuvių ir sanskrito kalbų panašumą. Suvokdamas mokslinę veikalo vertę, Humboldtas vylėsi, jog jis bus išspausdintas artimiausiu metu. Humboldtui buvo

⁸⁷ Nesselmann 1851.

⁸⁸ Mališauskas 2004, 154–155.

⁸⁹ Sabaliauskas 1979, 95.

⁹⁰ Gineitis 1996, 113.

⁹¹ Citavičiūtė 2004, 111.

⁹² Schön 1882, 221.

žinomi ir kiti su lituanistika susiję darbai. Koresponduodamas su Schönu, minėjo Voigto *Prūsijos istoriją*, garsaus Prūsijos lingvisto, lyginamosios kalbotyros pradininko Franzo Boppo (1791–1867) domėjimąsi lietuvių kalbos ir sanskrito giminyse, dėliaugėsi, jog Schönas domisi su lituanistika susijusiais darbais:

Der frühere Auffatz in Voigt's Geschichte war mir bekannt. Zuerft hat Bopp auf die Verwandtschaft des Litthauifchen mit dem Sanscrit aufmerksam gemacht. [...] Ich lege aber diese Abhandlung bei, und freue mich sehr, daß Euer Excellenz an den darin entwickelten Ideen Antheil nehmen⁹³.

Korespondencijoje Humboldtas teigė, jog savo kalbą labiausiai saugo paprasti žmonės, o išsilavinę ją vertina mažiau („So ift überall das ungebildete Volk die Sprache immer bewahrend. Die Bildung macht Alles flach und gleich“)⁹⁴.

3. SCHÖNO ŠVIETIMO POLITIKA. Schöno geranoriškumą lietuvių atžvilgiu rodo jo vykdyta švietimo politika. Būdamas Apšvietos epochos auklėtinis ir tikėtina, jog veikiamas masoniškos ideologijos, jis ypatingą dėmesį skyrė ir vienu iš pagrindinių savo tikslų laikė švietimą bei su juo susijusias reformas. Vokiečių istoriografijoje teigiama, jog švietimas Schönui buvo prioritetinga sritis – vienas iš svarbiausių tikslų vykdant pertvarkas, tačiau dirbant mažai raštingoje provincijoje, kaimo žmonės buvo sunku įtikinti švietimo svarba⁹⁵. Kaip Gumbinės apygardos viršininkas, jis buvo atsakingas už mokyklų steigimą Gumbinėje, mokymo tobulinimą pradinėse mokyklose.

Mokyklose lietuvių kalbos pradėta mokyti nuo Prūsijos Kunigaikštystės susikūrimo. Atsižvelgiant į krašte gyvenusias tautas, o Evangelikų Bažnyčiai laikantis gimtosios kalbos principų, lietuvių gyventose apskrityse XVIII a. įdiegtas privalomasis pradinis mokymas lietuvių kalba, tačiau esant prastam mokymo lygiui, jau XIX a. pradžioje iškilo mokyklų reformos poreikis, todėl imta svarstyti apie švietimo tobulinimą, mokytojų pedagoginių gebėjimų gerinimą⁹⁶. Schönas pritarė lietuvių kalbos vartojimui mokyklose ir prisidėjo prie naujų liaudies mokyklų Gumbinėje įkūrimo, teigė, jog kiekvienas žmogus turi teisę į gimtąją kalbą:

Jeder in einem Staate lebende Mensch kann zum Beispiel fordern, daß ihm das Gotteswort in seiner Mundart vorgetragen wird, daß der Richterspruch in seiner Sprache erfolgt, daß die Gesetze in seiner Sprache ihm bekanntgemacht werden⁹⁷.

Vokiečių istoriografijoje nurodoma, jog Schönui vadovaujant Gumbinės apygardai, pakilo lietuviškų mokyklų lygis⁹⁸, joms gerinti buvo skiriama daug lėšų („Denken Sie es sich, die Litthauifchen Städte bewilligen bedeutende Summen zur Verbefferung ihrer Schulen“)⁹⁹.

⁹³ Schön 1882, 222.

⁹⁴ Schön 1882, 223.

⁹⁵ Körber 1996, 105.

⁹⁶ Hermann 2000, 32.

⁹⁷ Hubatsch 1966, 37.

⁹⁸ Hinze 1931, 60.

⁹⁹ Schön 1883, 370.

3.1. MOKYKLŲ STEIGIMAS. Per teologą, valstybės veikėją Georgą Heinrichą Ludwigą Nicolovijų (1767–1839) Schönas susipažino su šveicarų pedagogo, švietimo sistemos reformatoriaus, Eutino masonų ložės *Po auksiniu obuoliu* (vok. *Zum goldenen Apfel*) nario¹⁰⁰ Johanno Heinricho Pestalozzi'o (1746–1827) mokymo sistema, padariusia įtaką tolesnei pedagogikos raidai. Pestalozzi's ikūrė daug naujų mokymo įstaigų, sukūrė pradinio mokymo metodiką, teigė, jog ugdymas apima daugybę elementų – protinį, fizinį ir estetinį lavinimą. Savo kurtos modernios pedagogikos principus jis aprašė populiariuose veikaluose, iš kurių žymiausi – *Kaip Gertrūda savo vaikus mokė* (*Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*, 1801), kelių tomų pedagoginis romanas apie Lynhardą ir Gertrūdą (*Lienhard und Gertrud*, 1781, 1783, 1785, 1787) ir kt. Pastarasis Pestalozzi'o kūrinys buvo reikšminga priemonė mokymo principams išdėstyti¹⁰¹. Apie 1806 m. Pestalozzi'o metodai pradėti taikyti Prūsijoje¹⁰².

Pestalozzi'o mokymo sistema domino Schöną¹⁰³. Mokytiis pagal jo taikytą sistemą pas teologą, pastorių ir pedagogą (Pestalozzi'o mokinį) Karlą Augustą Zellerį (1744–[1846]) į Karaliaučių Schönas pasiuntė du lietuvių jaunuolius¹⁰⁴: Graštatį (*Graßtatis*) ir Maciką (*Macik*). Susirašinėdamas su Schönu, Zelleris minėjo abu jaunuolius:

Ihr Lithauer, Graßtatis, ift ein trefflicher Knabe geworden, der unferm Viehftall vorfteht und mich oft mit Vergnügen an die braunen Sennen des Rigi erinnert, denn er ift außerordentlich weit in der Gymnaftik. Der andere große, Macik, thut auch was er kann; aber er kann eben fehr wenig¹⁰⁵.

Schönui einant Gumbinės apygardos viršininko pareigas, Zellerio iniciatyva 1811 m. gruodžio mėnesį Karalienėje¹⁰⁶ įsteigta speciali vidurinė mokykla-seminarija, kuri rengė būsimus pedagogus Mažajai Lietuvai. Joje buvo mokoma remiantis Pestalozzi'o pedagogikos metodika vokiškai, tačiau iki 1882 m. kaip atskiras dalykas mokykloje dėstyta ir lietuvių kalba¹⁰⁷. Dauguma Karalienės seminaristų buvo lietuviai. Baigusieji seminariją lietuvių kalbos dėstymą pakėlė į aukštesnį lygį¹⁰⁸.

Skatindamas liaudies ugdymą, jau 1811 m. Schönas buvo ikūręs 21 kaimo mokyklą¹⁰⁹, o per visą prezidentavimo laikotarpį Rytų ir Vakarų Prūsijos provincijose (1824–1878 m. Prūsijos provincija su centru Karaliaučiuje) įsteigė 400 pradinių mokyklų¹¹⁰. 1852 m. biografijoje Schönas rašė, jog mokyklų pertvarkos, prasidėjusios 1808 m., padarė ypatingą pažangą – sukūrė klestinčias gimnazijas ir gerai dirbančią Karalienės mokytojų seminariją („Unfere Gymnafien gedeihen, Karalene geht gut“)¹¹¹.

100 *Johannisloge Nr. 70 „Zum goldenen Apfel“ i. Or. Eutin* (<https://wp.zum-goldenen-apfel.de/wir-ueber-uns/>).

101 Minėtą kūrinių 1898 m. į lietuvių kalbą išvertė lietuvių kultūros ir spaudos darbuotoja Marta Augusta Raišukytė (1874–1933), žr. Kaunas 1996, 375.

102 Schön 1882, 26.

103 Körber 1996, 112–113.

104 Körber 1996, 112.

105 Schön 1882, 31.

106 Bažnytkaimis ir dvaras Įsruties apskrityje, anksčiau vadintas *Kumečiais* (vok. *Kumetschen*).

107 Kaunas, Juška, Reisgys 2000, 744.

108 Hermann 2000, 34.

109 Hinze 1931, 61.

110 Obgartel 1912, 163.

111 Schön 1882, 352; Schön 1883, 370.

Masonai, ypatingą dėmesį skirdami švietimui ir knygoms, dėl asmeninės savišvietos, moralinio tobulėjimo ir dvasinio sielos turtinimo kaupė bibliotekas. Švietimo svarbą laikydamas prioritetine sritimi, Schönas įsteigė ir pirmąją viešąją biblioteką Gumbinės apygardoje, atvirą visiems gyventojams („Diese Bibliothek wurde nun mit allen Hilfsmitteln, welche man dazu nur ziehen konnte, vermehrt, und allen Bewohnern des Gumbinner Departements geöffnet“)¹¹².

3.2. VAIKŲ DRAUGIJA. Filantropija ir švietimo rėmimas masonams buvo vienas iš jų veiklos prioritetų. Filantropinės veiklos apraiškų, geradarystės idėjų taip pat pastebima Schöno veikloje. Jo filantropinius siekius ir palankumą lietuvių atžvilgiu įrodo archyve rastas vaikų draugijos statusas. Rūpindamasis jaunimo švietimu, Schönas prisidėjo prie draugijos, skirtos vaikų gerovei ir švietimui užtikrinti, įsteigimo. 1827 m. Karaliaučiaus Hartungų spaustuvėje buvo išleistas draugijos, skirtos apleistų ir neprižiūrimų vaikų iš Rytų Prūsijos provincijos („Kinder aus den Provinzen Ostpreußen und Litthauen“¹¹³) priežiūrai ir užimtumui skatinti, statusas (*Statut für eine bei Königsberg in Preußen errichtete Anstalt zur Besserung verwahrloster Kinder und für die zu ihrer Unterhaltung gestiftete Gesellschaft*). Pažymėtina, jog šios draugijos statutą 1827 m. sausio 5 d. patvirtino Rytų Prūsijos prezidentas Schönas (žr. 1 pav.) („Der Ober=Präsident von Preußen. Schoen. Befähigung.“)¹¹⁴.

Įkurtos draugijos tikslas buvo rūpintis tėvų apleistais vaikais iš Rytų Prūsijos, juos šviesti remiantis Evangelijos mokymu, reguliariai su jais dirbant, užtikrinti išsilavinimą, padaryti juos dorais krikščionimis ir visuomenei naudingais nariais:

Die große Zahl unglücklicher Kinder, die durch gänzlichen Mangel an Erziehung, oder durch böse Angehörige verwahrloht, oder zu Verbrechen verleitet, in unsern öffentlichen Strafanstalten ihrem gänzlichen Verderben entgegen zu reifen pflegen, und die Schwierigkeit, solchen Kindern in geeigneten Familien Gelegenheit zur Besserung zu geben, ist Veranlassung gewesen zur Errichtung einer Anstalt, deren Zweck ist, unter göttlichem Beistande fittlich verwahrloste Kinder aus den Provinzen Ostpreußen und Litthauen durch strenge aber liebevolle Zucht, und durch sorgfältige ununterbrochene Aufsicht von ihren bösen Gewohnheiten und Neigungen zu entwöhnen, durch regelmäßige Beschäftigung ihnen Ordnung lieb, und eine nützliche Thätigkeit zum Bedürfnisse zu machen, durch das Gefühl ihrer Sündhaftigkeit die lebendige Ueberzeugung, daß Lafterhaftigkeit das größte Uebel sei, in ihnen zu erwecken, und darauf durch den Trost des Evangelii den frommen und festen Entschluß einer gänzlichen Umkehr in ihnen hervor zu rufen; endlich durch den Unterricht in den nöthigsten Elementarkenntnissen und durch Anleitung zu technischen Fähigkeiten sie zu befähigen, ihren Unterhalt in der Welt auf rechtliche Weise zu erwerben, und sie somit zu wahren Christen und nützlichen Mitgliedern der menschlichen Gesellschaft auszubilden¹¹⁵.

Draugijos komitetą sudarė 25 Prūsijos valdininkai ir kitų sričių atstovai, tarp jų – „Polizei=Präsident Schmidt (Stellvertreter)“, „Divisions=General Graf von Lottum“,

112 Schön 1875, 61.

113 SVK 9r.

114 SVK 8r–15v.

115 SVK 9r–9v.

Vorstehendes Statut für die bei Königsberg
in Preußen errichtete Anstalt zur Besserung ver-
wahrloster Kinder und für die zu ihrer Unter-
haltung gestiftete Gesellschaft, wird von mir in
allen ihren Punkten und Klauseln, jedoch mit
der ausdrücklichen Maaßgabe bestätigt, daß von
der §. 8. stipulirten Befugniß, Beiträge zu sam-
meln, Kirchen : Kollekten ausgenommen
sind.

Königsberg, den 5ten Januar 1827.

(L. S.)

Der Ober-Präsident von Preußen,

Schoen.

Bestätigung.

1 pav. SVK 15v: Heinricho Theodoro von Schöno
patvirtintas vaikų draugijos statutas;
GStA PK: FM, 5.1.4, Nr. 6035

„Geheimer Juftizrath und Stadtgerichts=Director Göbel“, „Stadtrath Hartung“ ir kiti¹¹⁶. Remiantis išlikusiais masonų ložių narių sąrašais, galima manyti, jog minėti asmenys galbūt buvo Johannas Theodoras Schmidtas, 1813–1835 m. priklausęs Karaliaučiaus masonų ložei *Po kaukole ir feniksu*¹¹⁷, Carlas Friedrichas Heinrichas von Wylichas Lottumas (1767–1841), priklausęs ložei *Po dorybių šventykla* (vok. *Zum Tempel der Tugend*)¹¹⁸, Karlas Wilhelmas Göbelis (1767–1839), priklausęs Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis*¹¹⁹, George'as Friedrichas Hartungas, priklausęs Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis*¹²⁰. Jau minėta, kad 1827 m. parengtą statutą išspausdino Karaliaučiaus Hartungų spaustuvė, kurios savininkas Hartungas, kaip ir kiti draugijos nariai, buvo aktyvus masonas¹²¹.

3.3. LAIKRAŠČIO ĮKŪRIMAS. Būdamas Gumbinės apygardos viršininku, Schönas prisidėjo ne tik prie švietimo įstaigų steigimo, pirmosios bibliotekos atsiradimo, bet ir prie laikraščio įkūrimo. Laikraštis Schönui buvo labai svarbus ieškant ryšio su liaudimi („Im ganzen Regierungs Departement war keine Bibliothek und kein öffentliches Blatt, durch welches man mit dem Publico sprechen konnte“)¹²².

Kai 1809 m. Schönas pradėjo darbą lietuviškoje Gumbinės apygardoje, joje nebuvo jokio publicistinio leidinio. 1811 m. pasirodė pirmasis oficialus laikraštis *Amtsblatt der Königlich-litauischen Regierung*, tačiau toks laikraštis neatitiko Schöno lūkesčių. Norėta sukurti leidinį, skirtą valdžios bendravimui su liaudimi, tarpininką tarp paprastų žmonių ir valdininkų¹²³. 1812 m. Gumbinės apygardoje buvo išleistas pirmasis laikraščio *Intelligenzblatt für Litauen* numeris. Prie jo kūrimo asmeniškai prisidėjo Schönas¹²⁴. Pirmajame laikraščio numeryje išspausdintas Schöno straipsnis apie lietuvių tautą – žavėtasi lietuviais, atkreiptas dėmesys į lietuvių liaudies dainų lobyną, išskirtas lietuvių muzikalumas („fast jedes Dorf hat einen eigenen Mufikanten“)¹²⁵. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, jog laikraštis buvo leidžiamas dinastinės Karaliaučiaus Hartungų spaustuvės filiale Gumbinėje, pas tuo metu minėtai spaustuvei vadovavusį Johanną Wilhelmą Valentimą Krausenecką (1771–1839). Jis, kaip ir dauguma dinastinės Karaliaučiaus Hartungų spaustuvės atstovų, buvo aktyvus masonų draugijos narys – priklausė Gumbinės ložei *Po auksine lyra* ir Įsruities *Po Prūsijos ereliu*, buvo pasiekęs Meistro laipsnį¹²⁶.

116 SVK 8v.

117 Hieber 1897, 320.

118 Runkel 2012, 119.

119 Gerlach 2009, 288.

120 Fischer 1910, 497.

121 SVK 8v.

122 Schön 1875, 61.

123 Hinze 1931, 49.

124 Hinze 1931, 49.

125 Pirmasis laikraščio numeris laikomas bibliografinė reitenybe, daugiau žr. Hinze 1931, 12–13.

126 *Verzeichniss sämtlicher Mitglieder der unter Constitution der Hochw. grofsen Landes-Loge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden, gerechten und vollkommenen St.=Johannis=Loge zur goldnen Leyer in Gumbinnen 1829, 218r; Namentliches Verzeichnifs sämtlicher Mitglieder der Freimaurer-Loge zum preussischen Adler in Ins-terburg für das Jahr 1822, 64v.*

4. IŠVADOS. Masonų nariu Heinrichas Theodoras von Schönas tapo būdamas 20 metų amžiaus (1795). Pasirinkimas priklausyti draugijai, propagavusiai asmeninio tobulėjimo, dorovės, demokratijos ir filantropijos idėjas, galėjo būti nulemtas tėvo Johanno Theodoro Schöno, kurį sūnus laikė apsišvietusiu žmogumi, įtakos ir autoriteto. Tėvas, kaip aktyvus masonų narys, priklausė kelioms Prūsijos ložėms. Tikėtina, jog jo autoritetas ir sūnui ugdytos vertybės vėliau prisidėjo prie įvairių sprendimų, susijusių su Schöno veikla.

Daugelis Karaliaučiaus universiteto dėstytojų taip pat priklausė masonų draugijai ar buvo su ja artimai susiję (Christianas Jakobas Krausas, Friedrichas Leopoldas von Schrötteris, Theodoras Antonas Heinrichas von Schmalzas, Immanuelis Kantas ir kt.). Neatmestina prielaida, jog šie dėstytojai galėjo formuoti Schöno pasaulėžiūrą, skatinti apsisprendimą priklausyti minėtai draugijai.

Visoje Schöno veikloje atsiskleidžia ryškus ryšių ir kontaktų tinklas su masonų draugijai priklausiusiais asmenimis. Bendrauta ir koresponduota su įvairių masonų ložių nariais, kultūros ir valstybės veikėjais (Friedrichu Wilhelmu Heinrichu Alexanderiu von Humboldtu, Heinrichu Friedrichu Karlu vom und zum Steinu, Karlu Augustu Fürstu von Hardenbergu ir kitais), bičiuliais (Johannu Gottliebu Friedrichu Stolterfothu, Johannu Gottfriedu Frey'umi).

Susirašinėta ir bendrauta su žinomais mokslininkais ir profesoriais (Peteriu von Bohlenu, Ludwigu Ernstu von Borowski'iu, Georgu Heinrichu Ferdinandu Nesselmannu, Wilhelmu von Humboldtu). Laiškuose minėti garsaus lituanisto, masonų ložės *Po trimis karūnomis* brolio – Martyno Liudviko Rėzos – trečiojo *Biblijos* leidimo užmojai ir su lituanistika susiję masonų draugijai priklausiusio Bohleno bei Johaneso Voigto darbai.

Schönui einant Gumbinės apygardos viršininko pareigas (1809–1816), vykdyta Rytų Prūsijai palanki švietimo politika. Kaip ir kiti masonai, švietimo svarbą laikydamas prioritetine sritimi, Gumbinės apygardoje Schönas įsteigė naujų pradinių mokyklų, rūpinosi mokymo tobulinimu. 1811 m. Karalienėje jis įkūrė mokytojų seminariją, palaikė garsaus šveicarų pedagogo Johanno Heinricho Pestalozzi'o taikytus mokymo metodus ir naują pedagoginę sistemą.

Atkreiptinas dėmesys, jog kaip ir kitiems masonams, Schönui buvo svarbi filantropija. 1827 m. jis prisidėjo prie draugijos, skirtos vaikų priežiūrai Rytų Prūsijoje įkūrimo. Dalis minėtos draugijos narių – žinomi masonų ložių nariai.

Ieškodamas glaudesnio ryšio su Rytų Prūsijos provincijos gyventojais, Schönas Gumbinėje įsteigė vokišką laikraštį, iš dalies skirtą artimesniam bendravimui su lietuvių liaudimi. Jis buvo leidžiamas dinastinės Karaliaučiaus Hartungų spaustuvės filiale Gumbinėje, pas spaustuvei vadovavusį masoną Johanną Wilhelmą Valentimą Krausenecką. Dauguma minėtos Hartungų spaustuvės atstovų taip pat buvo masonų draugijos nariai.

Schöno vykdytos pertvarkos labai artimai susijusios su masonų deklaruotomis vertybėmis, jų ideologija – švietimo propagavimu, siekiu tobulėti ir tobulinti visuomenę, filantropine veikla. Masonų draugija Schönui galėjo duoti impulsų vykdant su Rytų Prūsija susijusias pertvarkas.

Šąsąjas su masonais rodo ir padėkos Schönui. Draugijos, kuri buvo įkurta Rytų Prūsijos prezidentui pagerbti, narių sąrašą sudarė daug žymių Prūsijos valstybės veikėjų. Dalis jų buvo žinomi masonų draugijos nariai. 1851 m. pasirodžiusį lietuvių kalbos žodyną Schönui dedikavo profesorius, taip pat masonas Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas. Dedikacijoje buvo pabrėžtas Schöno palankumas lietuviams.

Šaltiniai:

- Bestand-Liste der St. Joh. und A. S. D. Loge zu den drei Kronen in Königsberg in Preussen für das Jahr 1802*; GStA PK: FM, 5.2 K50, Nr. 1, [be lapų numeracijos].
- Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* rekomendacija; GStA PK: FM, 5.1.4, Nr. 6031, [be lapų numeracijos].
- Mitglieder-Verzeichniss der unter Constitution der Hochwürdigen Grossen Landes-Loge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden, gesetzmässigen, verbesserten und vollkommenen St. Andreas-Loge genannt Discreta zu Königsberg in Pr. 1867*, Königsberg, Gedruckt beim Br. Dalkowski, 1867; GStA PK: FM, 5.2 K47, Nr. 2, [be lapų numeracijos].
- MVTP – *Mitglieder-Verzeichniss der unter Constitution der H. und H. Gr. Landes-Loge der Freimaurer von Deutschland in Berlin arbeitenden ger. und vollk. vereinigten St. Johannis-Loge, genannt: zum Totenkopf und Phönix zu Königsberg in Preussen*, [Königsberg], Gedruckt beim Br. Dalkowski, [1848]; GStA PK: FM, 5.1.3, Nr. 6766, 156r–159v.
- Namentliches Verzeichniß sämtlicher Mitglieder der Frei-Maurer-Loge zum preussischen Adler in Insterburg für das Jahr 1822*; GStA PK: FM, 5.1.4, Nr. 5904, 63r–64v.
- SVK – *Statut für eine bei Königsberg in Preußen errichtete Anstalt zur Besserung verwahrlofter Kinder und für die zu ihrer Unterhaltung gestiftete Gesellschaft*, Königsberg, Gedruckt in der Hartung'schen Hofbuchdruckerei, 1827; GStA PK: FM, 5.1.4, Nr. 6035, 8r–15v.
- Tilžės masonų ložės *Irene* narių sąrašas; GStA PK: FM, 5.1.3, Nr. 7751, [be lapų numeracijos].
- Verzeichniss sämtlicher Mitglieder der unter Constitution der Hochw. grossen Landes-Loge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin arbeitenden, gerechten und vollkommenen St.=Johannis=Loge zur goldnen Leyer in Gumbinnen 1829*, Gumbinnen, Gedruckt bei J. W. V. Kraufeneck, 1829; GStA PK: FM, 5.1.3, Nr. 6240, 218r–219v.
- Verzeichniss sämtlicher Mitglieder der vereinigten St. Johannis-Loge zum Totenkopf und Phönix zu Königsberg in Preussen 1832*; GStA PK: FM, 5.1.3, Nr. 6763, 39r–40v.

Literatūra:

- AMBRASSAT, AUGUST, 1896: *Provinz Ostpreußen. Bilder aus der Geographie, Geschichte und Sage unferer Heimatprovinz*, Königsberg: Wilh. Koch.
- BAIRAŠAUSKAITĖ, TAMARA, 2005: „Masonai Lietuvoje 1816–1821 m.: atsikūrimas ir veikla“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 21–44.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Die Jubelfeier des Herrn Staatsministers v. Schön am 8ten Juni 1843*, Königsberg: Voigt, 1843.
- FISCHER, RICHARD, 1910: 1760–1910. *Geschichte der Johannisloge Zu den drei Kronen Or. Königsberg i. Pr. Zur 150jährigen Gedenkfeier*, Königsberg: Hartung.
- FORSTREUTER, KURT; FRITZ GAUSE, 1963: *Altpreussische Biographie 2*, Marburg / Lahn: N. G. Elwert.
- GERLACH, KARLHEINZ, 2009: *Die Freimaurer im Alten Preußen 1738–1806*, Innsbruck: Studienverlag.
- GIESE, ALEXANDER, 2006: *Laisvieji mūrininkai*, Vilnius: Versus aureus.
- GINEITIS, LEONAS, 1996: *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai.
- GIZEVIJUS, EDUARDAS, 1970 [1881]: „Mano gyvenimas“, *Lietuvininkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje*, sudarė Kostas Korsakas, Vilnius: Vaga, 11–100.
- GUDLADT, KATHARINA, 1996: „Theodor von Schön und die preußische Freimaurerei. Eine Annäherung“, *Theodor von Schön. Untersuchungen zu Biographie und Historiographie*, herausgegeben von Bernd Söseman, Köln: Böhlau, 55–62.
- HERMANN, ARTHUR, 2000: „Lietuviškos mokyklos Rytų Prūsijoje“, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystėje*, sudarė Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 32–49.
- HIEBER, OTTO, 1897: *Gefchichte der Vereinigten Johannis-Loge zum Todtenkopf und Phönix zu Königsberg i. Pr.*, Königsberg: Selbstverlag.
- HINZE, KURT, 1931: *Theodor von Schön als Regierungspräsident von Gumbinnen*, Königsberg: Selbstverlag.
- HUBATSCH, WALTHER, 1966: *Masuren und Preußisch-Litthauen in der Nationalitätenpolitik Preußens 1870–1920*, Marburg: N. G. Elwert.
- Johannis-Freimaurerloge „Im Quadrat“* (<http://www.freimaurer.ws/beruehmte-freimaurer/>).
- Johannisloge Nr. 70 „Zum goldenen Apfel“ i. Or. Eutin* (<https://wp.zum-goldenen-apfel.de/wir-ueber-uns/>).
- KAUNAS, DOMAS, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos.
- KAUNAS, DOMAS, 1999: *Knygos dalia*, Vilnius: Pradai.
- KAUNAS, DOMAS; ALBERTAS JUŠKA, JURGIS REISGYS, 2000: „Karalienės mokytojų seminarija“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija 1. A–Kar*, sudarė Antanas Račis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KLIMKA, LIBERTAS, 2000: „Alexander von Humboldt“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija 1. A–Kar*, sudarė Antanas Račis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KÖRBER, ESTHER-BEATE, 1996: „Schulrevolution in Preussen? Aspekte der Schulpolitik Theodor von Schöns“, *Theodor von Schön. Untersuchungen zu Biographie und Historiographie*, herausgegeben von Bernd Söseman, Köln: Böhlau, 105–116.
- KRÖGER, ERNST, 1996: „Vom Studenten zum Kriegsrat. Die staatswirtschaftliche Ausbildung Theodor von Schöns“, *Theodor von Schön. Untersuchungen zu Biographie und Historiographie*, herausgegeben von Bernd Söseman, Köln: Böhlau, 29–40.
- LENNHOF, EUGEN; OSKAR POSNER, DIETER A. BINDER, 2006: *Internationales Freimaurer Lexicon*, München: Herbig.

- LUKŠIENĖ, MEILĖ, 2014: *Prie tautos kultūros pamatų*, sudarė ir parengė Ingė Lukšaitė, Ausėja Ikamaitė, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
- MALIŠAUSKAS, JURGIS, 2004: „Theodoras von Schönas ir Mažoji Lietuva“, *Vėjas iš Aistmarių*, straipsnių rinkinys, sudarė Jurgis Mališauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 144–160.
- NESSELMANN, GEORG HEINRICH FERDINAND, 1851: *Wörterbuch der Littauifchen Sprache*, Königsberg. Verlag der Gebrüder Bornträger.
- OBGARTEL, WILHELM, 1912: *Der Regierungsbezirk Gumbinnen*, Insterburg: Selbstverlag.
- PURVINAS, MARTYNAS, 2004: „Šereitlaukio (Šereiklaukio) dvaro raidos bruožai“, *Kultūros paminklai* 11, sudarė Juozas Bardauskas, Vilnius: Savastis, 170–183.
- RHESA, L[UDWIG] J[EDEMIN], 1816: *BIBLIA, Tai eſti: Wiſſas Szwentas Ráſtas Séno ir Naujo Teſtamento, Su kiekwienu Pérſkryrimo trumpu Praneſimmu, ir reikalingu Pažénklinnimu tų paczú Žodžú, kurie kittúſe Pérſkryrimúſe randomi, Nù kellú Mokytojù Lietuwoj' Lietuwifskay pérſtattytas, Dabar iſz naujo pérweiſzdétas Ir trécza Karta iſſpáuſtas*. Karaláuçuje, 1816. Ráſtais iſſpáuſtas pas Endriki Degen.
- RHESA, L[UDWIG] J[EDEMIN], 1818: *Das Jahr in vier Gefángen, ein lándliches Epos aus dem Litthauifchen des Chriſtian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmaaß ins Deutſche úbertragen von D. L. J. Rhefa, Prof. d. Theol. Kónigsberg 1818*, gedruckt in der Kónigl. Hartungſchen Hofbuchdruckerei.
- RHESA, L[UDWIG] J[EDEMIN], 1825: *Dainos oder Litthauifche Volkslieder gefammelt, úberſetzt und mit gegenúberſtehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhefa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Profeffor d. Theol. und Dir. des Litthauifchen Seminars auf d. Univerſitát zu Kónigsberg. Nebſt einer Abhandlung úber die litthauifchen Volksgedichte*. Kónigsberg, 1825. Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerei.
- RUNKEL, FERDINAND, 2012: *Geschichte der Freimaurerei in Deutschland* 3, Paderborn: Salzwasser Verlag.
- SABALIAUSKAS, ALGIRDAS, 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, Vilnius: Mokslas.
- SCHÖN, HEINRICH THEODOR VON, 1875: *Aus den Papieren des Minifters und Burggrafen von Marienburg Theodor von Schön* 1, Halle: Lippert.
- SCHÖN, HEINRICH THEODOR VON, 1876: *Aus den Papieren des Minifters und Burggrafen von Marienburg Theodor von Schön* 3, Berlin: Franz Duncker.
- SCHÖN, HEINRICH THEODOR VON, 1882: *Aus den Papieren des Minifters und Burggrafen von Marienburg Theodor von Schön* 5, Berlin: Leonhard Simion.
- SCHÖN, HEINRICH THEODOR VON, 1883: *Aus den Papieren des Minifters und Burggrafen von Marienburg Theodor von Schön* 6, Berlin: Leonhard Simion.
- SÖSEMANN, BERND, 1996: *Theodor von Schön. Untersuchungen zu Biographie und Historiographie*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- STERN, ALFRED, 1893: „Heinrich Friedrich Karl Freiherr vom Stein“, *Allgemeine Deutſche Biographie* 35, Leipzig: Duncker und Humblot, 614–641.
- VAITKEVIČIŪTĖ, VALERIJA, 2007: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas.
- VOIGT, JOHANNES, 1842: *Autobiographie des ordentl. Profeffors der orientalifchen Sprachen und Literatur an der Univerſitát zu Kónigsberg Dr. Peter von Bohlen*, Königsberg: Theodor Theile.

Summary

This text draws attention to the so-called Freemasonry movement, which intensified and expanded in Europe in the 18th century. Characterised by freedom of thought and culture, as well as an abundance of ideas, the Age of Enlightenment influenced the mentality of educated intellectuals in the 18th and 19th centuries. Therefore, it is only natural that a large number of intellectuals were members of different Masonic organisations. By promoting the moral development of people, Masons regarded education as one of their main goals.

Among them was Heinrich Theodor von Schön (1773–1856), a prominent politician, Prussian statesman, and well-known figure in education and culture, as well as President of the Gumbinnen district in East Prussia and later Oberpräsident (the Chief President) of East and West Prussia. Under his administration, many important reforms related to East Prussia were carried out.

Schön became a member of the Masonic Society at the age of 20 (1795). Schön's Masonry is undoubtedly an important element in a careful examination of his activities related to Prussia.

Possible reasons behind his decision to become a member of the Freemasonry were the encouragement he received from his father Johann Theodor Schön (1744–1796), who was also a member of a few Masonic lodges, or due to the fact that other professors at the University of Königsberg also belonged or were closely related to the Masonic Society (Christian Jakob Kraus, 1753–1807; Friedrich Leopold von Schrötter, 1743–1815; Theodor Anton Heinrich von Schmalz, 1760–1831 and others). The lecturers who influenced Schön's worldview might also have had an impact on his decision to belong to a Masonic Society.

It is important to mention that throughout Schön's activities, he maintained a huge network of contacts and relationships with well-known and important Prussian figures, who were members of different Masonic lodges at that time. Masonic echoes are found in Schön's correspondence. He communicated and corresponded with many well-known personalities who also belonged to various lodges in Prussia (Johann Gottfried Frey, 1762–1831; Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt, 1769–1859; Karl August Fürst von Hardenberg, 1750–1822 and many others).

Schön pursued an education policy favourable to East Prussia. He founded new elementary schools, worked to improve teaching, founded a teaching seminary in Karalene (1811) and contributed to the founding of the Society for Child Care (1827). Schön also founded a newspaper in Gumbinnen to create a connection with the people of East Prussia. These transformations put in motion by Schön are closely linked to the values declared by the Masons – the promotion of education, the improvement of society and the pursuit of philanthropic activities.

KOTRYNA REKAŠIŪTĖ

Senosios literatūros skyrius

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: kotryna.re@gmail.com

Gauta 2019 m. rugpjūčio 5 d.

ARCHIVUM

Lithuanicum 21, 2019

Leidžiamas kartą per metus / Annual

DAILININKAS

Alfonsas Žvilius

MAKETUOTOJAI

Nijolė Juozapaitienė

Saulius Juozapaitis

REDAKTORĖS

Irena Štikonaitė

Jūratė Sviackevičienė

KOREKTORĖ

Aldona Kaluinienė

Lietuvos
mokslo
taryba

ARCHIVUM *Lithuanicum*

21 tomo (2019) leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA pagal Valstybinę

lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024

metų programą (projekto finansavimo

sutartis Nr. S-LIP-19-12)

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

ARCHIVUM *Lithuanicum*

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

www.istorija.lt/journals/archivum-lithuanicum/

Tel. (+370 5) 261 44 36

SPAUSTUVĖ / PRINTER

UAB Petro ofsetas

Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 273 33 47

2019 12 03

Tiražas 250 egz.